

BİR OKURUN NOT DEFTERİ

YAKUP KADRI'NİN 'MEMLEKET HİKÂYELERİ'

Taner ÖZMEN

Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman'da, "Yakup Kadri'nin sanat anlayışında iki dönem" olduğunu belirten Cevdet Kudret, onun, ilk dönem ürünlerinde "Sanat sanat içindir" ilkesini benimsediğini ve bireyi her şeyin üstünde gördüğünün altını çizer. Kudret'e göre Karaosmanoğlu, ilk döneminin "en gerçekçi hikâyelerinde dahi, gelenek ve görenek gibi toplumsal baskılara karşı, birey özgürlüğünü savunmuş"; 1916'dan sonraki ikinci dönemdeyse Balkan, Çanakkale, I. Dünya ve İstiklal savaşları gibi büyük olayların etkisiyle topluma yönelmiş ve "Sanat, toplumun malıdır" görüşüne uygun biçimde eserler vermiştir.

Yakup Kadri Karaosmanoğlu, ilk dönem yazıları içinde en önemlileri sayılabilecek hikâyelerini *Bir Serencam* isimli kitabında toplamıştır.

İlk defa 1914 yılında yayımlanan *Bir Serencam*'daki hikâyelerde Yakup Kadri, Cevdet Kudret'in ifadesiyle, "aşk, ruhsal bunalım ve bozukluklar, bireyle toplum gelenekleri arasındaki çatışmalar"ı işler.

Bir Serencam'da yer alan hikâyelerin konularını çoğunlukla "İstanbul dışındaki bölgelerden, genellikle Anadolu'nun çeşitli yerlerinden" alan Yakup Kadri, "Nabi-zâde Nâzım ve Ebubekir Hazım geleneğini sürdürmüş" ve daha sonraları Refik Halid'in hikâyeleriyle gerçek adımı bulacak olan "memleket hikâyeleri"nin ilk örneklerini vermiştir.

Yakup Kadri'nin anlatımındaki yüksek dil zevki ve şiirsellik, hikâyelerinin temel bir ayırıcı özelliğidir.

Kitaba adını veren hikâyeyi, Tanzimat edebiyatının en çok işlenmiş konularından biri olan "esaret/esir ticareti" etrafında kuran Yakup Kadri, eser-

deki diğer hikâyelerde daha “yerel” konulara yönelmiş ve Anadolu gerçeklerini ön plana almıştır.

“Bir Serencam”; masalsi bir aşk hikâyesi olduğu kadar, aynı zamanda XIX. yüzyılın katı baskı kurallarıyla işleyen dünyasına ve Osmanlı coğrafyasındaki kadın sorununa “insani” bir bakışla yaklaşan eleştirel bir hikâyedir.

Yakup Kadri'nin büyük hikâyelerinden biri olan “Bir Serencam”ın özellikle saf, dürüst ve iyi niyetli kahramanların ruhsal durumları, başarıyla dile getirilmiştir. Ruh çözümlemeleri ve gerilimin hikâyeye dengeli biçimde yedirilmesi, eserin bugün de zevkle ve haz duyularak okunmasını sağlayan başlıca etkenlerdir.

Öte yandan “Bir Serencam”, Mısır'ın Osmanlı Dönemi'ndeki gündelik hayatı hakkında da özgün ayrıntılarla dolu değerli bir kaynaktır.

Yakup Kadri'nin *Binbir Gece Masalları*'nı çağrıştıran bir masal havasında yazdığı “Bir Serencam”; konusuyla olduğu kadar anlatımı, dili ve üslubuyla da modern edebiyatımızın ilk ciddi yazı örneklerinden biridir.

“Bir Serencam”da konu, hikâye kahramanlarından birinin anlatımıyla verilir.

Genç arkadaşıyla birlikte Nil kıyısında gece vakti yürüyüşe çıkan ihtiyar adam, arkadaşının içinde bulunduğu ruh hâlini de dikkate alarak geldikleri yerdeki bahçeyi çeviren mermer setin kenarında biraz oturmalarını teklif eder. Niyeti onunla konuşmak ve çok uzun zaman önce başından geçmiş olan bir hikâyeyi anlatmaktır.

Hikâye, kırk-kırk beş yıl öncesine aittir.

Yaşlı adam, o zaman henüz yirmi yaşında; hep görülegeldiği gibi babasından kalan mirası çarçur etmeyi düşünmeyen, aksine daha çok para kazanmayı tasarlayan, atak ve girişken bir delikanlıdır fakat anlatacağı hikâye, para kazanma, define bulma, kıymetli maden ve mücevherat ilgili değildir. Anlatacağı, “*esrarlı bir hikâye, kalbe ait pek şâyan-ı ehemmiyet bir vakâ*”dır.

İstanbul’la Mısır arasında ticarete başladığında Hidiv ailesiyle yakın ilişkisi olan amcası, onu memleketin kalburüstü kesimleriyle, özellikle de genç bir paşayla tanıştırır. Daha ilk ticaret seferinde büyük kazanç elde eden ve paşayla dostluğu hayli ilerleten genç adam, ertesi yıl da Mısır’a gitmek üzere yola çıkar: Paşa ona sarayında özel bir daire ayırmış ve ısrarla davet etmiştir.

Suriye hattında çalışan küçük bir vapurla, zorlu bir yolculuk yapmaktadır. Bir sabah, kaldığı kamaranın penceresinin yanında beyaz, temiz bir

yatak içinde çok güzel bir genç kızın kendisine baktığını fark eder. Yanında yaşıtı bir genç kız ve kırk beş yaşlarında siyah sakallı bir adam vardır. İncelemeleri sonunda, genç kızların satılmak üzere Mısır'a götürülen iki cariye olduklarını öğrenir. Kara sakallı da esircidir. Bir süre sonra esirciyle sohbeti iyice ilerleten genç adam, cariyelerden daha güzel olanın paşaya 'odalık' olarak ayrıldığını öğrenir fakat kız hastadır ve yüzü gitgide solmaktadır.

Genç adam bütün gece, güzel ve hasta cariyeyi düşünür. Onun için hissettiklerini yolculuk arkadaşına anlatırken *“Kalbim onun için nihayetsiz bir şefkatle dolmuştu ve gözlerim perdelerin arkasından sabaha kadar, onun beyaz örtüler altındaki mütevekkil şeklini, gittikçe solan solgun pembe gül rengindeki çehresini ve alevcikleri hiç sönmeyen mübarek gözlerini arıyordu,”* diye sızlanır.

Genç adam, sabaha doğru kararını verir: Kamarasını genç kıza verecek, kendisi gidip güvertenin bir köşesine kıvrılacaktır.

Derhâl esirciyi bulup düşüncesini açıklar. Adam ilkin karşı çıkar, kız da bir süre tereddüt gösterirse de sonunda, arkadaşını da yanına almak koşuluyla teklifi kabul eder.

Böylece genç kızla delikanlı arasında bir tanışıklık, yakınlaşma ve samimiyet oluşur. Kız Mısır'dan ve Mısır halkından korkmaktadır. Mısır'a yaklaştıkça korkusu daha da artmakta ve İstanbul hasreti daha koyulaşmaktadır. Genç adamınsa güzel cariyeye tutkusu her dakika biraz daha artmakta, günde birkaç defa bir bahaneyle eşyalarının bulunduğu kamaraya girip onunla konuşmaya çalışmaktadır.

Üzüntüyle ağladığı bir gün, genç kıızı kollarıyla sararak teselli eden genç adam, onun yalvararak *“Beni hiç olmazsa siz alın.”* sözleri karşısında çaresiz kalır.

Ertesi gün İskenderiye'ye çıkar ve birlikte paşanın sarayına giderler.

Birkaç gün sonra yine genç taciri bulan cariye Mahdur; ona, arkadaşı Perinaz'la birlikte buradan kaçacağını söyler.

Ertesi gün iki cariyenin firarı sarayda duyulunca paşadan çok, paşanın annesi son derece öfkelenir. Olayı “gurur ve haysiyetine vurulan ağır bir darbe” sayarak adamlarına onları derhâl bulup getirmelerini emreder. Çabucak yakalanan firarilerin cezasını da paşanın annesi belirler: Cariyeler şafakla birlikte Nil Nehri'ne atılacaklardır.

Üzüntüden yataklara düşen genç adam, uzun bir zaman sonra kendine geldiğinde kızların öldürülmediklerini öğrenir. Nekahat dönemini amcasının evinde geçiren genç adam, kendini iyi hissettiği günler şehrin kalabalık ve gürültülü yerlerine gezintiler yapmaya başlar. Başını alıp gittiği bir gün, bir arabanın içinde Mahdur'a çok benzeyen bir kadın görür. Amcası, yeğenin gördüğünü doğrular ve onun, şimdi başka bir paşa ile evli olduğunu söyler.

Genç adam allak bullaktır. Şaşkınlığını ifade ederken yaptığı ince ruh tahlillerinde, *“Sevdiğimiz ve kendilerinden mahrum olduğumuz kadınların ölümü, doğrusu, bizim için biraz tesellidir.”* diye konuşur. *“Bunun matemî muazzez, mukaddes ve pür-şiidir. Bu, kalbin üstünde bir siyah çiçektir ki, zehirli bir rayiha neşreder; fakat bu rayiha, tatlı ve nevşindir; bu çiçekte, biraz o ölen kadın ve bu rayihada, biraz o ölen kadının ruhu vardır. Onun için sizin olamayacak kadınların ölümünde biraz visal bulursunuz. Hissedersiniz ki, o ölen sizdedir, başkasının değildir ve tehlikesiz, endişesiz, daima sizindir. Fakat kadın yaşarken.. ve başkasınınken, bu sizi bin türlü harap eder: Evvelâ bilirsiniz ki, aradığımız şey mevcuttur, gaye-i hayâliniz sizin yaşadığımız küre üzerindedir, sizin teneffüs ettiğiniz havayı teneffüs ediyor, aynı sema altında, aynı ufukla muhattır; sizden şu kadar uzaktır, size bu kadar yakındır, şuradadır veya oradadır. Bütün bu bilişler sizi gayriihtiyarî, mütemâdî hamlelere, savletlere, çırpınımlara sevkeder. Hiçbir şey yapmamak için hamleler, hiçbir şeye vasil olmamak için savletler, çırpınımlar...”*

Bir şehráyin gecesi, görkemli bir arabanın içinde yine Mahdur'a rastlayan genç adam; şimdi artık gerçek bir hanımefendi olduğu apaçık görülen kadının daveti üzerine, onunla konuşur.

Onu bir an bile unutmayan genç adam gibi kadın da “en felâketli, en nâçar, en ümitsiz günlerinde” genç adamı düşünerek yaşamaya kuvvet bulmuştur.

Hâlâ İstanbul'a dönmekten ümidini kesmemiş olan genç kadına, henüz hiçbir şeyin bitmediğini söyleyen genç adam, onun istemesi hâlinde, her şeye hazır olduğunu bildirir. Kadın ondan adresini alarak, son kararını bildireceğini söyler.

Delikanlının bir hafta sonra aldığı pusulada genç kadın, her şeyi yoluna koyduğunu, cuma günü öğle treninin hareketinden yarım saat önce istasyonda olacağını yazar fakat genç adam, bir daha Mahdur'un yüzünü görmez.

Bir Serencam'da yer alan hikâyelerin en dikkate değerlerinden biri olan "Baskın"da, Manisa Tahrirat Başkâtibi Hilmi Efendi'nin, kasaba hayatının yoksunlukları içindeki 'kadın' ilgisinin başına açtığı olayları ve trajikomik ölümünü okuruz.

"Baskın", Yakup Kadri'nin 'Anadolu Gerçekçiliği' diyebileceğimiz yazarlık anlayışının en çarpıcı örneklerinden biridir.

Annesiyle birlikte yaşayan Hilmi Efendi'nin tek zevki, her akşam işten çıktıktan sonra istasyon yolunu izleyerek gittiği Yorgaki'nin gazinosunda birkaç kadeh mastika içmek ve trenin hareketinden sonra Rum mahallelerinden dolaşarak evine dönmektir.

Yalnızlıktan bunalan Hilmi Efendi, son birkaç aydır tam kendi evinin karşısında oturmaya başlayan Esmâ Hanım ismindeki dul bir kadının ayartmalarından bir sonuç alamayınca, ondan ümidini kesip hülyalarına dönmüştür.

Vaktinin büyük kısmını taşrada geçiren kardeşi ve altı-yedi yaşlarındaki çocuğuyla yaşayan Esmâ Hanım, epeydir yaptığı gibi o gün de kafesin arkasından Hilmi Efendi'ye bir pusula atarak bu akşam onu beklediğini, sokak kapısını aralık bırakacağını bildirir fakat buluşmalarının üzerinden fazla bir zaman geçmeden, mahalleli bir gurup erkek evi basarak arama yapmak isteyince pencerenin yanındaki karla kaplı asmanın üzerine sığınan Hilmi Efendi, adamların yaklaştıklarını anlayınca aşağıya atlar ve oradaki taş yığına çarparak ölür.

Tam bir İzmir hikâyesi olan ve şehrin âdeta hikâyesinin kahramanlarından biri gibi ayrıntılarıyla işlendiği "Şapka"ysa *Bir Serencam*'ın en güzel hikâyelerinden biridir.

Bir aile toplantısında, kayınbiraderi Jean'ın "kenarı kordelalı, nefti fotr şapkası"nı başına geçiren Fâzıl Bey, nişanlısı Matmazel Clarie Cortiso'nun övgüleriyle karşılaşınca onu artık başından çıkarmayacağını söyler. Kayınpederi, onun bu hareketinin İzmir'de "ihtilâle sebep" olacağını çünkü Türklerin eski âdetlerine, ananelerine şiddetle bağlı bir millet olduğunu söyler. Bunun üzerine Fâzıl Bey, kayınpederine, Türklerin onun sandığı kadar 'mutaassıp' olmadıklarını, hatta bu iddiasını ispat için şapka takarak nişanlısıyla birlikte dışarıya çıkıp -hem de yaya olarak- en kalabalık yerlerde gezebileceklerini söyler. Matmazel Cortiso, bu sefer daha çok sevinir; Göztepe'ye, teyzesine kadar giderek onlara hoş bir sürpriz yapabileceklerini söyler.

Dışarısı gündüz gibidir. “Deniz, sathındaki altın pullarıyla Karşıyaka’ya kadar gözden kaybolmuyordu. Bütün rıhtımda boydan boya, gazinoların önündeki halkla, lambalar ve ahenkle, sanki pür-sürur bir şehriyin vardı. Matmazel Claire’le Fâzıl Bey yürüyerek ta Sporting Club’e kadar gelmişlerdi. Claire, mutlaka tramvayla gitmekte ısrar ediyordu. Nişanlısı, Punta’dan beri ona bir türlü arabayı kabul ettirememişti. Çünkü genç kız bu latif gece seyrininin mümkün olduğu kadar çok sürmesini istiyordu.”

Nihayet gelen tramvaya binerler. Tramvayda, “Ta önde yüksek sesle Rumca konuşan, hasır şapkalı iki gençten başka yolcu yoktur.” Tramvay Café de Paris’inin ‘sinematograf’ gişesi önünden geçer.

“Pasaport’a yaklaşırken, Klonaridis Gazinosu’nun bir kilise avlusuna benzeyen taraçasında, yuvarlak elektrik lambalarının mavimtirak, nevâzîş-kâr ziyaları altında, artık tenhalaşan masalar arasında, beyaz ceketli, siyah pantolonlu garsonların yamalı şekilleri dolaşiyor ve kenarlarda, masaların çiçekli billurları arkasında, ta nihâyete kadar teselsül eden rengârenk ve müzeyyen insan başları gözükiyordu.”

Tramvay, Kramer Gazinosu’nun önünden geçerken de nişanlılar yarın akşam yemeğini burada yemeği kararlaştırır.

Taşıt, Hotel Hüek’ün karşısında birkaç yolcu daha alıp tekrar yoluna devam edeceği sırada üç beş kişi koşarak tramvaya yetişir. “Bunlardan biri, en öndeki, kaşlarının üstüne doğru düşmüş siyah, uzun fesi, küçük bıyıklarının altında yayık ve gergin duran ağzıyla küstah çehreli kısa, cılız bir adamdı. Haşin ve büyük burnunun iki tarafından -insana sırtı parlak, muzır iki siyah böcek hissini veren- şerir bakışlı küçük, müteharrik gözleri vardı. Diğeri ince uzun, sarışın bir genç, âdeta bir çocuktü. En öndeki, akı çok, haceri, patlak gözleri, vahşî, korkunç bıyıklarıyla yeniçeri simâli, bir dev yavrusuydu.”

Fâzıl, bunlardan ufak tefek olanını tanım gibidir. Adam da tramvaya binerken onun yüzüne dikkatlice bakmıştır.

Tramvay, Gümrükönü’nde son bir kez durduktan sonra Kışla Meydanı’na doğru ilerlemeye başlar.

Araçtan indikleri zaman, Yalıboyu hattının başında bekleyen diğeri arabaya binip binmemekte kararsız kalırlar. Claire, meydanın ortasındaki saat nişanlısına göstererek geç olduğunu, bu yüzden bir faytona binmelerini söyler lakin fayton bulmak için Kemeraltı’na kadar gitmek, bütün o çarşı kahvelerinin önünden geçmek gerekmektedir. Delikanlı, genç kızını tramvaya doğru çeker.

Ötekilerse birbirlerine kaba şakalar yapıp, vahşi vahş gülüşerek beklemektedir. Bir süre sonra adamlardan biri ayrılıp gider, diğer ikisi de tramvaya biner.

Fâzıl Bey’le Claire, Göztepe’ye yaklaştıklarını anlayınca tramvayın durmasını beklemeden hemen aşağıya inerler. Teyzenin evine ulaşmak için sadece yüz adım kadar bir yokuş çıkmaları gerekecektir.

Arkalarına dönünce, iki adamın peşlerinden geldiğini görürler. Çabuk çabuk yürüyor ve onlara yaklaşıyorlardı. Yanlarına gelince, küçük olan, “Görüyor musun rezili?” diye söylenir, “Görüyor musun? Yaptıkları yetmemiş gibi şimdi de şapka giyiyor. Alçak! Edepsiz!”

Nişanlısının yanında hakarete uğrayan Fâzıl Bey, küçüğün yüzüne vücudunun bütün kuvvetiyle şiddetli bir tokat indirdikten sonra, iri yapılına da heybetli göğsünü yumruklamaya başlar fakat bir süre sonra yere düşer ve üzerine çullanan iki adam tarafından boğularak öldürülür.

Eleştirmenlerin, olay zenginliği bakımından “roman boyutunda bir büyük hikâye” olarak değerlendirdikleri “Bir Tercümeihal” de *Bir Serencam*’daki Anadolu hikâyelerinden biridir.

Hikâyenin kahramanı Elhac Necdet Efendi, geleneksel eğitim kurumları ve zihniyetiyle modern eğitim kurumları ve zihniyeti arasında sıkışarak bir türlü gerçek yerini ve kişiliğini bulamayan, hayatın güçlükleri karşısında dirençsiz fakat yeni arayışlardan da asla vazgeçmeyen yaşadığı toplumla her zaman sağlıklı ilişkiler kuramamış, tutarsız bir ‘tip’tir.

Doğumundan hemen sonra annesini kaybeden ve bütün hayatı boyunca, babası dışında hemen herkes tarafından itilip kakılmış olan Elhac Necdet Efendi, girdiği eğitim kurumlarında çalışkan, sessiz ve ağırbaşlı hareketleriyle dikkati çekmiş ancak kesintili ve birbirine benzemeyen eğitim anlayışları nedeniyle hiçbir zaman belli bir doğrultunun adamı olamamıştır.

Daha on iki yaşındayken, rüştiye tahsilini yeterli gören babası tarafından okuldan alınıp, Müderris Kâzım Efendi’nin eğitim ve öğretimine verilen Necdet Efendi; bir süre sonra kendini serkeş bir hayat yaşamaya vermiş, çevrenin tepkisi üzerine yeniden hocasının derslerine dönmüştür.

Necdet Efendi’nin tüm mal varlığını yöneten ve onu büsbütün başından atmak isteyen amcazadesi, bir punduna getirip yeğenini tahsilini tamamlaması aldatmacasıyla İstanbul’a gönderir. Necdet, İstanbul’daki ilk yılında, “hem medreseye muntazaman devam edebilmek, hem de ağyara minnet etmek fikriyle Fatih semtinde küçük bir hanede ikamete mecbur olur. Yazdığı

ilk mektuplarda yalnızlıktan, yabancılıktan, gönderilen paranın azlığından şikâyet eden Necdet, amcazâdenin ilim irfan yolunda ufak tefek sıkıntılara dayanmak lüzumundan ve israfın mahzurlarından bahseden cevapları yüzünden geriye dönmeyi düşünür” fakat memleketine ve memleketindekilere karşı duyduğu kin ve nefret nedeniyle bu düşüncesinden vazgeçer, İstanbul'daki hayatına çaresiz boyun eğer, “*yetim gençlik ruhunun bütün hararetlerini*” hep öğrenim ve eğitime verip altı yıl, çılgın bir yükselme ve yücelme hırısı ile çalışır.

İstanbul'daki hayatının sonunda gittiği Hicaz dönüşü, amcazadesinin, “*emlak ve emvâli*” içinde çıkardığı “*mühim bir tahrip ve hasar rüzgârı*” ile “*altüst ve târûmar*” olan Elhac Necdet Efendi “*şiddetli bir isyan hissi*”ne kapılır.

“*Artık hiç eskisi gibi değildi. Gerdanında artık hiç inkiyâda mecal kalmamıştı. Elhac Necdet Efendi ile sabık liva müftüsünün menhus, zelil çocuğu arasında hiçbir râbita yoktu. İlim ve irfan merkezi olan payitahttaki altı yedi senelik çalışma ve görgü hayatının ona verdiği üstünlük duygusu ile bütün liva halkına atık yukarıdan bakabilirdi.*”

Elhac Necdet Efendi'nin sonraki hayatı bir öç alma, tuttuğunu koparma ve mücadele dönemi olur.

Hikâye, Elhac Necdet Efendi'nin trajik biçimde ölümüyle sona erer.

Bir Serencam'ın belki de en çarpıcı hikâyesi olan “Nebbaş”sa bir İstanbul hikâyesidir. Hikâyenin kahramanı Bakırsakal Deli Mehmet, bir ‘nebbâş’ yani ‘ölü soyucu’ yahut ‘kefen hırsızı’dır. Küçük hırsızlıklar dışında, geceleri de gidip Karacaahmet’te ölülerle beraber yatmakta, yeni bir ölü geldiğinde de mezarını açıp kefenini almaktadır.

Bakırsakal Deli Mehmet’te görülen ‘cinsel obje bozukluğu’ hem ‘fetişizm’ hem de aşırı bir ‘sadizm’dir. Hikâyede mezarından çıkarıp kefenini aldığı kadın, yaşarken ona ağır hakaretler etmiş ve aşağılamıştır.

Bir Serencam'daki “Bir Kadın Meselesi” isimli hikâye de Anadolu gerçekleriyle yoğrulmuş tam bir ‘memleket hikâyesi’dir. Bu hikâyede, bir aşk ve cinayet konusu işlenir. Hikâye kahramanı Veli Bey; İzmir’deki yeğenin, kapatmasını öldürmesi üzerine başından geçen bu olayı anlatır. Amcayla yeğenin hikâyeleri birbirine çok benzemektedir.

Yakup Kadri, modern millî edebiyatımızın en önemli kurucularından biridir.